

УДК 821.161.3.09

ГІСТОРЫКА-КАНТЭКСТУАЛЬНЫ ПАДЫХОД ДА ТВОРА М. ГАРЭЦКАГА “НА ІМПЕРЫЯЛІСТЫЧНАЙ ВАЙНЕ”

3.1. ТРАЦЦЯК

(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)

Да дакументальна-мастацкай кнігі М. Гарэцкага “На імперыялістычнай вайне (Запіскі салдата 2-й батарэі N-скай артылерыйскай брыгады Лявона Задумы)” звярталіся айчынныя гісторыкі беларускай літаратуры, тэксталагі, спецыялісты па параўнальна-гістарычнаму літаратуразнаўству і інш. Іх працы склалі навуковы падмурак для далейшага вывучэння твора на аснове новых метадык, у прыватнасці гісторыка-кантэкстуальнага метаду. Яго выкарыстанне дазваляе ўдакладніць жанравую прыналежнасць твора М. Гарэцкага, вызначыць уплыў кнігі на далейшую творчасць празаіка, прасачыць яе ролю ў станаўленні сучаснай беларускай літаратуры, падкрэсліць сувязі з сусветным мастацтвам слова і інш. Дадзены падыход дазваляе абагульніць некаторыя эмпірычныя факты, што заставаліся па-за межамі літаратуразнаўчых прац, выкананых на аснове іншых метадаў аналізу мастацкага тэксту.

Уводзіны. Эвалюцыя творчасці кожнага пісьменніка ў любую эпоху адбываецца пад уплывам тагачасных гісторыка-культурнага і літаратурнага кантэкстаў. У найвышэйшай ступені зменлівымі і ўзаемапрапанікальнымі яны становяцца ў першыя дзесяцігоддзі XX стагоддзя, бо пачынаюць адпавядаць духу самога часу і асаблівасцям літаратурнага працэсу, што ў паскораным тэмпе набывае статус “складанейшага шматфункцыянальнага грамадскага механізму” [1, с. 5]. Вывучэнне кожнага складніка гэтага механізму ў рэчывы гісторыка-кантэкстуальнага падыходу дазваляе вызначыць ці ўдакладніць яго месца ў агульнай сістэме сусветнай літаратуры.

Дакументальна-мастацкі твор “На імперыялістычнай вайне (Запіскі салдата 2-й батарэі N-скай артылерыйскай брыгады Лявона Задумы)” [2] (1914 – 1928) М. Гарэцкага часта з’яўляўся аб’ектам даследавання беларускіх літаратуразнаўцаў (А. Адамовіча, Т. Голуб, М. Кенькі, Е. Лявонавай, М. Мушынскага, Т. Тарасавай, М. Тычыны, І. Чыгрына і інш.). Працы ў параўнальна-гістарычным, тэксталагічным, тыпалагічным напрамках, што закраналі асобныя пытанні паэтыкі, тэматыкі, моўна-стылістычных асаблівасцей твора, яго месца сярод іншых ваенных твораў айчынных, заходнеўрапейскіх і, радзей, паўночна-амерыканскіх аўтараў, могуць стаць падмуркам для вывучэння кнігі пры дапамозе гісторыка-кантэкстуальнага падыходу.

Асноўная частка. У межах гісторыка-кантэкстуальнага падыходу актуальным бачыцца разгляд твора па наступных магістральных накірунках¹:

- *спецыфіка жанравай прыналежнасці твора* (каб удакладніць суадносіны і ўзаімапрапанікаваныя аўтабіяграфічных, дакументальных і мастацкіх элементаў, перагледзіць жанравую прыналежнасць “Запіскі ...”);

- *тэкст у сувязі з беларускай міфалогіяй* (каб дэшыфраваць закладзеныя, напрыклад, у сны апавядальніка – галоўнага героя – глыбінныя сэнсы);

- *тэкст у кантэксце гісторыка-культурных рэалій пачатку XX стагоддзя* (сучасны чытач не заўсёды знаёмы з ваеннымі тэрмінамі, геаграфічнымі назвамі і падзеямі, адлюстраванымі ў творы);

- *тэкст у кантэксце творчасці пісьменніка* (аналіз эвалюцыі “скразнога” для літаратурнай спадчыны М. Гарэцкага персанажа Лявона Задумы, што з’яўляецца ў аповесцях “Ціхая плынь” (1917 – 1930), “У чым яго крыўда?” (1925 – 1926), “Меланхолія” (1916 – 1921, 1928) і пазней у філасофска-алегарычнай кнізе “Лявоніус Задумекус” (1931 – 1932), апавяданні “Юбілеўш” (1932 – 1933));

- *тэкст у кантэксце беларускай літаратуры пачатку мінулага стагоддзя* (выбітны статус твора, як адзінага, што дае настолькі глыбокае адлюстраванне падзей першай сусветнай вайны), у кантэксце больш позніх здабыткаў мастакоў слова (уплыў на адлюстраванне Вялікай Айчыннай вайны прадстаўнікамі “забітага пакалення”, В. Быкавым у прыватнасці; традыцыі адлюстравання вайны, закладзеныя М. Гарэцкім у беларускай літаратуры другой паловы XX стагоддзя, напрыклад, у рамана-хроніцы У. Гніламёдава “Расія” (2007));

- *тэкст у кантэксце сусветнай літаратуры* (як той, што папярэднічала яго з’яўленню (творы Л. Талстога ў першую чаргу), так і творам заходнеўрапейскіх і амерыканскіх празаікаў, што пабачылі свет прыкладна ў тую ж эпоху).

Пяройдзем да разгляду дадзенага твора М. Гарэцкага на розных узроўнях. Што датычыцца самога тэксту, то літаратуразнаўцы і чытачы даўно звярнулі ўвагу на тое, што кніга нагадвае ваенны дзёнік, апавед у ёй ідзе ад першай асобы, апавядальнік і галоўны персанаж твора супадаюць, за імі добра пра-

¹ За аснову намі былі ўзяты ўзроўні аналізу мастацкага тэксту твора, прапанаваныя А. Гугніным у працы “Уводзіны ў аналіз паэтычнага тэксту” (1995 – 2003) [3].

глядваецца і фігура самога аўтара. Было заўважана, што М. Гарэцкі прапануе далучыцца да працэсу стаяльнага развіцця мірнай па прыродзе асобы, якая апынулася ў экстрэмальнай баявой сітуацыі.

Тэкст, які зараз прынята называць дакументальна-мастацкім творам, спалучае храналагічна арганізаваныя дзённікавыя запісы ў абрамленні двух фрагментаў, якія нагадваюць (па жанравай прыналежнасці) раманы аповед. Становіцца відавочным: дзве апавядальныя часткі напачатку і напрыканцы кнігі выкарыстоўваюцца мастаком слова, каб распавесці аб падзеях, што зместава, часава, ці прасторава знаходзяцца па-за межамі ваеннай рэальнасці твора. Першая з іх прысвечана быцццю чалавека напярэдадні вайны, апошняя разглядае працэс вяртання параненага франтавіка да ўпарадкаванага (па нормах мінулага) жыцця да сапраўднага заканчэння сусветнага катаклізму (тэарэтычна для яго існуе магчымасць вяртання на поле бою, што не выключаецца адкрытай канцоўкай “Запісак...”). Фінальная невялікая частка вытрымана ў эпістальным жанры – гэта няхітры па змесце ліст, атрыманы Лявонам ад таварышаў па службе з апошнімі звесткамі аб быцці яго брыгады. Складваецца ўражанне, што М. Гарэцкаму лягчэй было знайсці традыцыйную мастацкую форму менавіта для адлюстравання мірнай рэчаіснасці, калі справа датычылася ваеннага жыцця, то пісьменнік ідзе на эксперымент – падзеі выкладае ў форме дзённіка (жанру не зусім звыклага і запатрабаванага ў тагачаснай беларускай літаратуры).

У той жа час традыцыйныя апавядальныя і дзённікавыя фрагменты, а таксама ліст ад таварышаў злучаны прыёмам мантажу². Спалучаюцца не толькі зместава адрозныя часткі, але і патрыятычныя правы, сны апавядальніка, лісты персанажаў, што характарызуюцца рознакаснымі манерамі маўлення і выкладам матэрыялу. Патлумачыць такі зменлівы спосаб аповеду, верагодна, мажліва зыходзячы з асаблівасцей аб’екта даследавання – ваеннай рэчаіснасці, якая адначасова можа спалучаць пачуццё эйфарыі і жаху, нянавісці, замілавання і т.д.

Калі звярнуць увагу на асаблівасці пабудовы “Запісак...”, то ўзнікае пытанне, ці правамерна называць твор дакументальна-мастацкім дзённікам, бо, па-першае, дзённікавыя запісы не з’яўляюцца дамінуючым сродкам рэалізацыі мастацкай задумы М. Гарэцкага, па-другое, творы ў такой форме звычайна карэлююцца з нейкім вядомым літаратурным жанрам, напрыклад, раманам, аповесцю, рэпартажам, а “дзённікаваасць” толькі надае ім новую дакументальную спецыфіку [4, с. 232]. Акрамя таго, кніга характарызуецца адлюстраваннем быцця чалавека ў складаных формах жыццёвага працэсу, наяўнасцю некалькіх сюжэтных ліній (у дадзеным выпадку мірнае і ваеннае быццё прагаганіста), многаласем [5, с. 889] – рысамі вялікай формы эпічнага жанру літаратуры (рамана). Таму нам здаецца, што жанравую прыналежнасць “Запісак...” можна вызначыць наступным чынам: *дакументальна-аўтабіяграфічны ваенны раман*.

Як адзначалася вышэй, Лявон Задума – улюбёны персанаж М. Гарэцкага. Даўно было заўважана, што пісьменнік надзяліў яго асобнымі рысамі ўласнай біяграфіі, зрабіў выразнікам асабістых думак аб надзвычайных падзеях, што адбываліся навокал. Дастаткова добра ў айчынным літаратуразнаўстве вывучаны працэс развіцця асобы персанажа ў аповесцях “У чым яго крыўда?” і “Меланхолія”. Аднак па-за ўвагай застаецца той факт, што дзіцячыя гады Задумы ўзгадваюцца ў аповесці “Ціхая плынь”. На першы погляд, гэта падаецца дробяззю, што апасродкавана спрыяе раскрыццю вобраза персанажа. У той жа час яго, як і Хаму Шпака (галоўнага героя “Ціхай плыні”), пісьменнік надзяляе выбітным ваенным вопытам (у выпадку з апошнім гэтыя веды аб’ектыўна меншыя па сваім аб’ёме, бо персанаж гіне ў першы дзень на перадавой).

Тым не менш гэтыя творы, узятыя ў кантэксце творчасці М. Гарэцкага, вымагаюць нас разглядаць лёс персанажаў-беларусаў на вайне ў дзвюх варыяцыях:

1) лёс селяніна Хомкі – “дыяманта ў пабітым шкле”, паэта па прыродзе, з якога няшмат год “жыццёвага амбарасу зрабілі быдліну” [6, с. 250];

2) лёс выхадца з сялянскага асяродка, беларускага інтэлігента ў першым пакаленні Лявона Задумы.

Асноўным адрозненнем у дадзеным выпадку з’яўляюцца не столькі адукацыя, вобраз мыслення і адносіны да жыцця персанажаў, колькі роля вайны ў іх далейшым існаванні. Калі прасачыць лёс Хомкі, то, як гэта не парадаксальна, выпадковая смерць у першы дзень на фронце пазбаўляе яго ад далейшага набывання горкага жыццёвага вопыту. Пачаўся яго пакутны шлях у звычайнай вясковай школе, дзе слабым і не вельмі дасціпным вучнем грэбаваў не толькі настаўнік, але, такія ж як ён, сялянскія дзеці (у тым ліку і маленькі Лявонька, бацькі якога багацейшыя за родзічаў Хомкі, таму яны могуць дазволіць больш дасканалую адукацыю і выхаванне хлопчыка). Так крывавая бойня пачынае выконваць па-свойму гуманістычную функцыю ў дачыненні да асуджанага з часу нараджэння летуценніка (чужога ў сваім асяродку), сэнсам звыроднага жыцця якога становіцца млявыя, але поўныя свосааблівай паэзіі трызненні аб найлепшых, хаця і вельмі рэдкіх, момантах яго кароткага самотнага жыцця.

Да Лявона Задумы першая сусветная вайна, з аднаго боку, паставілася вельмі прыхільна, бо захавала, як здаецца, самае каштоўнае – жыццё, падаравала добрую магчымасць пабачыць далейшае быццё яго народа, паўдзельнічаць у адраджэнні Беларусі, якое было даўняй марай персанажа. Аднак, з другога боку, вайна раскрыла перад ім чараду наступных гадоў пад знакам няўдалага нацыянальнага будаўніцтва, класовай барацьбы і рэпрэсій, якія знайшлі адлюстраванне ў філасофска-алегарычным творы “Лявонікус

² Прыём уласцівы і замежным пісьменнікам, што займаліся адлюстраваннем падзей першай сусветнай вайны. Карыстаўся ім А. Барбюс (раман “Агонь”, 1916), Дж. Дос Пасас (трылогія “ЗША”, 1930 – 1936), У. Марч (раман “Рота К”, 1933).

Задумеку” і апавяданні “Юбілеуш”. Пачынае стварацца ўражанне, што Лявоніус у выніку нейкага незразумелага трагічна-іранічнага пераварочвання ў пасляваенным жыцці займае месца, пакінутае яму ў спадчыну Хомкам-гаротнікам: зараз абставіны робяць яго “блазненным” (чалавекам, які нікому непатрэбны, недаасобай, прадстаўніком аджыўшага класа, што ў вачах “налпаў” (масы) можа стаць аб’ектам для здэкаў і кпінаў), фізічныя “сілы яго ўсохлі, мазгі яго плеснілі” [7, с. 481]. Тады яму ў суцэльнае засталіся толькі ўспаміны аб лепшых часінах жыцця і сумныя думкі аб будучыні (аналаг трызненням Хомкі).

Вобраз Лявона Задумы раскрываецца не толькі праз яго дзеянні на вайне, але і праз сненні. Амаль што кожны з яго сноў у “Запісках ...” патрабуе дадатковага каментару, бо сімвалы, выкарыстаныя М. Гарэцкім, не заўсёды разумелыя сучаснаму даследчыку літаратуры і чытачу. Прывядзём адзін са сноў галоўнага героя з раздзела “Катастрофа”: “Незвычайна яркая памянаю ўчорашні сон. Я ў сваёй вёсцы... Чырвоныя-чырвоныя, аж чорныя, сліўкі ля Паўлюковага саду, на зямлі, на вуліцы, ля плоту ... Ідзе Максім, салдата Захаронка сын, з ім яго жонка, і ў яе на ўлонні іх “свавольны” дзіцёнак... І нейкі кот драпае яму яго дзяціны твар... Я з імі здароўкаюся, як заўсёды ў нас вядзецца. Але, абмінаючы іх, заўважаю, што адна нага ў мяне як быццам карацейшая?..” (курсіў наш. – З. Т.) [1, с. 384].

Ужо сама сімволіка колераў можа настроіць на тое, што ў будучыні галоўнага героя чакае нейкае выпрабаванне на вайне, бо чырвоны колер спрадвеку ў беларускім этнасе асацыяваўся з кроў’ю [8, с. 560], чорны – са злом і смерцю [8, с. 553]. Што датычыцца вобраза ката, то ў некаторых выпадках ён у народных вераваннях звязаны з надзвычайнай пагрозай чалавечаму жыццю, іншасветам і “нячастай сілай” [8, с. 254 – 255]. Адсюль прадбачанымі пачынаюць здавацца трывожныя трызненні Лявона Задумы падчас адступлення аб тым, што адна яго нага стала карацейшая за другую. Неўзабаве яго сапраўды параніла: асколак трапіў у левую нагу. Гэтае калецтва мела для персанажа лёсавызначальнае значэнне, бо яго спачатку накіравалі далей ад лініі фронту ў шпіталь, а потым дазволілі працягнуць рабілітацыю дома. Менавіта гэты выпадак на той момант выратаваў яго жыццё.

Выкарыстанне кожнага сімвала пацвярджае, што народная свядомасць не так хутка трансфармуецца ці разбураецца пад уплывам надзвычайных падзей. Яе элементы працягваюць дамінаваць нават у траўміраванай жахамі вайны індывідуальнай свядомасці, дзе амаль не засталася месца папярэднім уяўленням.

Каментарыя патрабуюць не толькі сімвалічныя вобразы, але і некаторыя паняцці, напрыклад, “вольнапісаны” (падае М. Гарэцкі і рускі варыянт лексічнай адзінкі – “вольнопределяющийся”). Дадзеным тэрмінам у войску Расійскай імперыі напачатку ХХ стагоддзя называлі салдат, што накіроўваліся на службу пасля таго, як атрымалі вышэйшую ці сярэдняю адукацыю. Для іх прадугледжваліся пэўныя ільготы: тэрмін знаходжання ў арміі скарачаўся, а прафесійныя веды па магчымасці выкарыстоўваліся камандаваннем. Статус “вольнапісанага” быў пераходным: з аднаго боку, ён займаў выбітнае месца ў шараговай салдацкай масе, з другога – не дацягваў да палажэння малодшага афіцэра.

У працяг дадзенай тэмы варта адзначыць, што асабліва становішча вольнапісанага ў спалучэнні з яго здольнасцю да рэфлексіі дазваляе персанажу быць крытычным не толькі ў дачыненні да ворага, але і аб’ектыўна зірнуць на салдата сваёй арміі. Не прыніжаючы ўсіх пазітыўных якасцей вайскоўцаў, М. Гарэцкі вымагае ад апавядальніка часцей засяроджвацца на іх заганых. Задума падкрэслівае, што салдацкая маса ў сваёй большасці грубапрагматычная, у аднолькавай ступені здольная і на подзвіг, і на акт марадзёрства. Але больш за ўсё галоўнага героя дзівіць, як хутка нават самы цёмны салдат, якому мала часу, таму самому было патрэбна спачуванне, пачынае адчуваць сябе гаспадаром на чужой зямлі, што чакае пакоры і лісліваці ад “падначаленых”: старых, дзяўчын і дзяцей.

Варта адзначыць, што з кнігі М. Гарэцкага вынікае наступнае: у 1914 годзе (4 жніўня – 2 верасня па старому стылю) Лявон Задума аказваецца на Паўночна-Заходнім фронце на мяжы з Усходняй Прусіяй і прымае ўдзел ва Усходне-Прускай аперацыі, у ходзе якой дзве рускія арміі абрынуліся на тэрыторыю ворага (пісьменнік ўзгадвае назвы прыгранічнага населенага пункта ў Расійскай імперыі Вержбалова, вёску на тэрыторыі Прусіі Варшлеген, горад Кёнінгсберг і інш.). Аднак пасля першых поспехаў яны пацярпелі паражэнне і адступілі за раку Нёман (працэс адыходу падрабязна прадстаўлены ў “Запісках ...”). Такім чынам, баявыя дзеянні наблізіліся да межаў сучаснай Беларусі і пачалі закранаць інтарэсы галоўнага героя.

Цікавае ўяўляе і выкарыстанне ваеннай (часцей за ўсё артылерыйскай) тэрміналогіі. Акрамя знакамітай трубы Цэйса (аптычная прылада), М. Гарэцкі ўзгадвае мелнітавыя³ і трацілавыя гранаты, шрапнэлі⁴, вугламер, хобат (задні канец гарматы) і інш. Дадзеныя лексічныя адзінкі працуюць на прыцып жыццяпадабенства і падкрэсліваюць тэхназаванасць быцця чалавека на вайне.

Такім чынам, кожны гістарычны і ваенны тэрмін, кожная дата і геаграфічная назва ўзбагачаюць дакументальны складнік твора, робяць мастацкія элементы кнігі больш абгрунтаванымі і рэалістычнымі, спрыяюць адекватнаму занатаванню ваеннай рэчаіснасці ў творы прыгожага пісьменства.

Нельга яшчэ раз не падкрэсліць выбітны статус твора М. Гарэцкага ў сучаснай яму беларускай літаратуры. Абапіраючыся на вядомыя яму з твораў Л. Талстога (“Севастопальскія апавяданні” і “Вайна і мір”) прыцыпы і прыёмы адлюстравання баявых дзеянняў, празаік спрабуе пераасэнсаваць іх у адпаведнасці з нацыянальнай спецыфікай і асаблівацімі новай надзвычайнай вайны. Пісьменнік не хавае свайго знаём-

³ Мелніт у якасці выбуховага рэчыва пачынае ўжывацца ў канцы ХІХ – пачатку ХХ ст.

⁴ Шрапнэль – артылерыйскі снарад, начынены карцечнымі кулямі, выкарыстоўвалася на мяжы ХІХ – ХХ стст.

ства з рускай класікай, аднак лічыць яе мала здатнай для аповеду аб падзеях 1914 года. У якасці прыкладу можна прывесці адзін з урыўкаў з “Запісак...”: “Я пайшоў працаваць у канцылярыю, за вярсту адгэтуль, і па дарозе... думаў: каб цяпер ляцеў снарад і адарваў бы мне палец на левай руцэ, – я чарціў бы праваю і казаў бы рану толькі скончыўшы заказанаю мне камандзірам працу. Хай бы ведалі, які я ... Зразумела, што я ... і ляў сам сябе за падобныя разважанні, і дзівіўся, чаму падобнае глупства лезе ў галаву: ці то пад уплывам чытанай мною раней расійскай літаратуры, ці то яшчэ з якіх прычын ...” [1, с. 372].

Нягледзячы на тое, што да вобразаў першай сусветнай вайны звярталіся ў вершаванай форме З. Бядуля (“Ад крыві чырвонай”, “Ты слязімі і крыжамі ...”), А. Гарун (“Праводзіны”, “На варце”, “У чужыне”, “Чалавечая кроў”, “Трэны”, “Паходная”), Я. Колас (“Вечер”, “Думкі салдата”, “На рэчцы”, “Поле”, “Ворагам”) і Я. Купала (“Песні вайны”, “1914-ты”, “Вясна 1915-ая”), маштабнага поўнаўвартаснага твора на гэтую тэматыку ў беларускай літаратуры так і не было створана. Паўплываць на гэта мог і недахоп ваеннага вопыту. Так, Я. Купала і З. Бядуля пэўны час знаходзіліся непдалёк ад лініі фронту, у Вільні, дзе займаліся выданнем газеты “Наша Ніва”. Калі фронт падступіў да горада, Я. Купала эвакуіраваўся ў Расію. Якуб Колас быў мабілізаваны на службу на пачатку вайны. Пазней ён скончыў Аляксандраўскае вайсковае вучылішча і ў званні прапаршчыка быў накіраваны на Румынскі фронт. Аднак на месца службы ён так і не трапіў, бо захварэў на ліхаманку. А. Гарун наогул не бачыў вайны, бо знаходзіўся ў ссыльцы ў Іркуцкай губерні. Няма нічога дзіўнага, што іх паэтычныя творы не змаглі перадаць усю глыбіню змен, прынесеныя 1914 годам.

“Беларускі народны наратыў” пра першую сусветную вайну [9] таксама не можа быць прызнаным у якасці аналага твора М. Гарэцкага. Па-першае, з прычыны таго, што яму ў большасці выпадкаў не стае мастацкага элемента, па-другое, вайна і яе ўплыў на асобу не заўсёды займаюць цэнтральнае месца, хаваючыся за ўспамінамі пра будзённае жыццё, якое было пазбаўлена мінулых прычынна-выніковых сувязей.

Калі разважаць пра схаджэнні “Запісак...” М. Гарэцкага з творамі прадстаўнікоў “забітага пакалення” ў беларускай літаратуры (В. Быкава, Я. Брыля, І. Навуменкі і інш.), то, па-першае, у вочы кідаецца той надзвычайны псіхалагізм у адлюстраванні паводзін чалавека на перадавой. Па-другое, творы пра першую сусветную вайну і Вялікую Айчынную будуюцца зыходзячы з аднаго пасылу: стварыць праўдзівана-натуралістычную панараму быцця на вайне, папярэдзіць аб тым, што вайна – найгоршае ліха для сучаснай цывілізацыі. У той жа час пісьменнікі двух розных пакаленняў напружана разважаюць аб уздзеянні ўзброенага канфлікту на духоўна вытанчаную асобу, што ў перспектыве магла б стаць творцам, якая перажывае працэс маральнага сталення на полі бою. І ў рэшце рэшт, мастакі слова не могуць не звярнуцца да больш глабальнай праблематыкі: беларускі народ і наступствы вайны, яго будучыня праз прызму трагічнай крывавай сучаснасці.

Творы беларускай літаратуры, створаныя апошнім часам, таксама звяртаюцца да праблематыкі першай сусветнай вайны. Адным з прыкладаў, дзе хаця б фрагментарна ўзнаўляліся тыя падзеі, з’яўляецца раман У. Гніламёдава “Расія”. Кніга створана пісьменнікам, які на свае вочы не бачыў таго, што адбылася ў 1914 – 1918 гадах, таму ён абапіраецца на традыцыйныя прыёмы яе адлюстравання, закладзеныя яшчэ М. Гарэцкім у “Запісках...”. Да іх мы адносім натуралізм у адлюстраванні ваеннай рэчаіснасці, прынцып жыццяпадабенства, зварот да дакументальных матэрыялаў, асуджэнне феномена вайны і інш.

Як бачна, кніга “На імперыялістычнай вайне (Запіскі салдата 2-й батарэі N-скай артылерыйскай брыгады Лявона Задумы)” становіцца творам-першапачынальнікам традыцыі рэалістычна-дакументальнага аповеду аб вайне ў беларускай літаратуры ХХ стагоддзя, яна (разам з апавяданнямі “Літоўскі хутарок”, “Генерал”, “Рускі”, “На этапе”) прадвызначае далейшыя шляхі развіцця беларускай ваеннай прозы.

Кніга М. Гарэцкага неаднаразова становілася аб’ектам параўнальна-гістарычных даследаванняў (Г. Кажамякін “Максім Гарэцкі і сусветная літаратура”; М. Кенька “Творчасць Максіма Гарэцкага ў кантэксце еўрапейскай літаратуры ХХ ст.”; Е. Лявонава “«І няма нічога вышэйшага...»: Творчасць Максіма Гарэцкага ў кантэксце заходнеўрапейскай літаратуры пра першую сусветную вайну”; М. Тычына “На фоне агульнаеўрапейскага прагрэсу” і інш.). Існуе дысертацыя Т. Гарасавай на суісканне ступені кандыдата філалагічных навук “Праблема «чалавек і вайна» ў творах М. Гарэцкага і А. Барбюса” (1986). Аднак і на сённяшні дзень надзённай застаецца неабходнасць вывучэння “Запісак” у кантэксце замежнай літаратуры. Гэты працэс можа быць праведзены на якасна новым узроўні, калі ён будзе абапірацца не толькі на шырокавядомыя беларускім літаратуразнаўцам працы савецкіх, айчынных і расійскіх навукоўцаў, але і звяртацца да найноўшых крыніц, прысвечаных вывучэнню літаратуры пра першую сусветную вайну, на замежных мовах (“Кэмбрыджскі даведнік па ваеннай літаратуры”, “Кэмбрыджскі даведнік па літаратуры аб Першай сусветнай вайне”, “Гісторыя ў літаратуры” Э. Квіна і інш.).

Калі тыпалагічныя сувязі з заходнеўрапейскімі творамі на гэтую тэматыку больш-менш адлюстраваныя ў манаграфіях і артыкулах, то магчымыя схаджэнні з кнігамі амерыканскіх пісьменнікаў толькі фрагментарна ўзгадваюцца. Аднак нават шляхі развіцця літаратурнага працэсу ў ЗША і на Беларусі нечым нагадваюць адзін адно: пісьменнікі і паэты востра адчуваюць неабходнасць неадкладнага пошуку такіх рыс нацыянальнага прыгожага пісьменства, якія змаглі б пацвердзіць іх самабытнасць на фоне іншых літаратур (у першую чаргу англійскай, рускай і польскай). У гэтым ім спрыяе і сама тэматыка, пры-

несена сусветнай вайной, якая з-за сваёй навізны і экстраардынарнасці спрыяла стварэнню літаратурна-мастацкіх твораў, што радыкальна адрозніваліся ад кніг папярэднікаў і сучаснікаў у іншых краінах.

Акрамя таго, дэталёнае вывучэнне твораў М. Гарэцкага і Э. Хемінгуэя, У. Фолкнера, Дж. Дос Пасаса, Л. Столінгса, Т. Бойда, У. Марча можа прывесці да адкрыцця некаторых тыпалагічных схаджэнняў. Нягледзячы на тое, што празаікі былі носьбітамі розных ментальнасцей, ужо зараз можна сказаць, што агульнымі для іх былі:

- матыў “вайны-памылкі”, якая не прынясе нічога добрага для чалавецтва. Памылка гэта была ў тым, што непадрахтанаму маральна вайскоўцу было наканавана апынуцца сам насам са звыроднай вайной, што перайначыла ці разбурыла яго асобу, зрабіла чужым у асяродку родных, вырвала з грамадскага жыцця;

- адлюстраванне стану расчаравання ў разнастайных каштоўнасцях, што прапагандаваліся на радзіме. Імі маглі быць рэлігійныя дагматы, ідэалы французскай рэвалюцыі і інш.;

- пейзажныя замалёўкі, дзе дамінуюць цёмныя колеры, якія стваралі адчуванне экзістэнцыяльнай закінутасці персанажаў у варожы ім свет;

- пераадоленне ваеннай прасторы (асабліва цяжкапараненым), як неад’емная ўмова духоўнага сталення;

- выкарыстанне простага, пазбаўленай непатрэбнай маляўнічасці мовы (усім зразумелыя простыя словы не маглі стаць эфектыўным сродкам ваеннай ці палітычнай прапаганды, адначасова, вобразы, што яны стваралі, былі запамінальнымі з-за сваёй надзвычайнай аб’ектыўнасці і змястоўнасці);

- зварот да ўнутранага маналага як аднаго з суб’ектыўных сродкаў адлюстравання вайны;

- выкарыстанне прыёму мантажу (выдатнага спосабу аповеду аб алагічнай рэчаіснасці).

Асобнага даследавання ў дадзеным выпадку патрабуюць і такія катэгорыі мастацкай формы як сюжэт, кампазіцыя, пазасюжэтныя элементы (сны персанажаў, лісты, устаўныя эпізоды).

Вынікі. Гісторыка-кантэкстуальны падыход да вывучэння літаратурна-мастацкага твора дазваляе навукоўцу разгледзіць і сістэматызаваць разнастайныя, атрыманыя эмпірычным шляхам факты, што з-за свайго прыкладнага характару часцей за ўсё застаюцца па-за межамі грунтоўных параўнальна-гістарычных і тыпалагічных прац, якія ставяць на мэце глабальныя абагульненні. Аднак менавіта такія факты раскрываюць асаблівасці мастацкага мыслення творцы, яго асабістыя непаўторныя сродкі рэалізацыі аўтарскай задумы. Гісторыка-кантэкстуальны метада даследчыка навуковым апаратам, што дазваляе ўключыць у літаратурны працэс на першы погляд аналагічныя, пазбаўленыя сувязі з папярэдняй традыцыяй факты, якія ўзбагачаюць навуку аб прыгожым пісьменстве.

ЛІТАРАТУРА

1. Гугнин, А. Серболужицкая литература в славянско-германском контексте / А. Гугнин. – М., 2001. – 180 с.
2. Гарэцкі, М. На імперыялістычнай вайне (Запіскі салдата 2-й батарэі N-скай артылерыйскай брыгады Лявона Задумы) / М. Гарэцкі // Выбраныя творы. – Мінск: Кнігазбор, 2009. – С. 299 – 417.
3. Гугнин, А. Введение в анализ поэтического текста. Пояснение от автора / А. Гугнин // Контексты мировой литературы: сб. науч. ст.: к 70-летию профессора А.А. Гугнина. – Новополоцк: ПГУ, 2011. – С. 22 – 38.
4. Жожикашвили, С. Дневник / С. Жожикашвили // Литературная энциклопедия терминов и понятий; гл. ред. А. Николюкин. – М.: НПК «Интелвак», 2001. – С. 232 – 234.
5. Кожин, В. Роман / В. Кожин // Литературная энциклопедия терминов и понятий; гл. ред. А. Николюкин. – М.: НПК «Интелвак», 2001. – С. 889 – 892.
6. Гарэцкі, М. Ціхая плынь / М. Гарэцкі // Выбраныя творы. – Мінск: Кнігазбор, 2009. – С. 243 – 298.
7. Гарэцкі, М. Лявоніус Задумекус / М. Гарэцкі // Выбраныя творы. – Мінск: Кнігазбор, 2009. – С. 471 – 523.
8. Беларуская міфалогія: энцыкл. слоўнік / склад. І. Клімковіч. – 2-е выд., дап. – Мінск: Беларусь, 2006. – 599 с.
9. Щавинская, Л. Белорусский народный нарратив о беженстве в первую мировую войну: Путь в Россию / Л. Щавинская // Белорусско-российский диалог (Культура и литература Беларуси XX – XXI вв.). – М.: Ин-т славяноведения РАН, 2006. – С. 83 – 96.

Паступіў 15.03.2011

HISTORICAL-CONTEXTUAL APPROACH TO M. HARETSKY'S WORK 'AT THE IMPERIALISTIC WAR'

Z. TRATSIK

M. Haretsky's documentary-fictional book 'At the Imperialistic War' has been thoroughly studied by national scientists specializing in the history of Belarusian literature, textology and comparative literary studies. Their works can be treated as an important basis for the further research of this work using new methodology, for example historical-contextual method. Its use allows to specify the genre properties of the book, to state its influence on M. Haretsky's creative work, to emphasize its contacts with the world literature. This method gives an opportunity to generalize some empiric facts that have never been included into major works in literary criticism basing on some other methods of fiction analysis.